

TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARDAGI MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING PSIXOLOGIK QARASHLARINI AMALIYOTGA TADBIQ ETISH

Allaberganova Husniyabonu Tangribergan qizi
Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani 2-son maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim tizimida o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning psixologik asoslari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda bu jarayonga ta'sir etuvchi omillar yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchi, oila va ta'lim muhitining mustaqil fikrlashni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, tafakkur, o'quvchi, psixologiya, kreativlik, tanqidiy fikrlash, ta'lim, motivatsiya, pedagogik yondashuv, rivojlanish.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishdir. Mustaqil fikrlash — bu shaxsning mavjud bilimlarga tayanib, yangi g'oyalarni yaratishi, muammolarni tahlil qilishi va o'z xulosasini mustaqil ravishda shakllantira olish qobiliyatidir.

Mustaqil fikrlash jarayoni o'quvchining psixik faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, idrok, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlarining uyg'unlashuvi natijasida rivojlanadi. O'quvchi qanchalik faol fikrlasa, shunchalik chuqur bilimga ega bo'ladi va o'z bilimini amaliyotda qo'llay oladi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining roli juda muhimdir. O'qituvchi o'quvchiga tayyor javob bermasdan, balki uni savol berishga, izlanishga va tahlil qilishga yo'naltirishi lozim. Bu jarayonda muammoli ta'lim, interfaol metodlar va loyiha asosida o'qitish usullari samarali hisoblanadi.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham mustaqil fikrlashning muhim qismidir. Tanqidiy fikrlash orqali o'quvchi ma'lumotlarni tahlil qiladi, ularni solishtiradi va asoslangan xulosalar chiqaradi. Bu esa noto'g'ri fikr va stereotiplardan xalos bo'lishga yordam beradi.

Psixologik jihatdan mustaqil fikrlashni rivojlantirishda motivatsiya muhim o'rin tutadi. O'quvchida ichki qiziqish va o'rganishga bo'lgan ehtiyoj shakllansa, u bilim olish jarayonida faolroq bo'ladi. Rag'batlantirish, muvaffaqiyatni his qilish va ijobiy muhit bu jarayonni tezlashtiradi. Guruhli ishlar va muhokamalar ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar bir-birining fikrini tinglaydi, tahlil qiladi va o'z qarashlarini himoya qilishni o'rganadi. Bu esa muloqot madaniyati va analitik tafakkurni rivojlantiradi.

Oila ham mustaqil fikrlashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar

farzandlariga erkin fikr bildirish imkonini berishi, ularning fikrini qadrlashi va mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatishi lozim. Qattiq nazorat va bosim esa aksincha, fikrlash erkinligini cheklashi mumkin. Zamonaviy texnologiyalar ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Internet resurslari, onlayn ta'lim platformalari va interaktiv dasturlar o'quvchilarga mustaqil izlanish va bilimlarni kengaytirish imkonini beradi.

Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ham shaxsni xar tomonlama tarbiyalash dolzarb muammo bo'lib kelgan. O'zbek xalqi yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashda boy tarixiy tajribaga ega

“Fikr tarbiyasi, - deya ta'kidlagan edi ulkan ma'rifatparvar Abdulla Avloniy, - ko'p zamonlardan beri tadqiq qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'ladi”.

Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaviy qarashlaridan maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlashlarini o'stirishda foydalanish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Zamonaviy ta'lim ta'lim oluvchilar oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- tezkor o'zgarishlarga ko'nikish, hayotiy faoliyat, shuningdek, mavjud muammolarni hal qilishda o'zlashtirgan bilimlarini mohirlik bilan qo'llay olish;
- mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lish, real borliq va yuzaga keluvchi muammolar mohiyatini anglay olish, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ularni bartaraf etish yo'llarini izlab topish;
- egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llashning samarali usullarini topish, yangi g'oyalarni ilg'ab olish va ijodiy fikrlash;
- axborot texnologiyalaridan o'z vaqtida samarali foydalana olish va ularni qo'llay bilish.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda uning mustaqil fikrlay olish qobiliyatiga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida talabalarni fikrlashga, o'zlashtirilgan bilimlarni mushohada qilishga o'rgatish zarurdir. Sharq mutafakkirlarining asarlarida yosh avlodda yuksak ma'naviyaxloqiy sifatlarni shakllantirish, ularni barkamol shaxs bo'lib voyaga yetkazishga oid pedagogik g'oyalar, shaxs tarbiyasining mazmuni, shakl va metodlari o'z aksini topgan bo'lib, ular bugungi kunda ham muhim pedagogik qiymatga ega. Ushbu asarlarda inson tafakkurini rivojlantirish, aqliy-axloqiy yetuklik va jismoniy barkamollik, estetik madaniyatni shakllantirish masalalari ham ilmiy, ham amaliy jihatdan o'z yechimiga ega bo'lgan.

Xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan doston, ertak, maqol va xalq qo'shiqlarida, shuningdek, Yusuf xos Hojib, Kaykovus, Ahmad Yugnakiy, Muslihiddin Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy va boshqa mutafakkirlarning pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini

yo‘qotmagan. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan tanishish chog‘ida yosh avlodda barkamol shaxsga xos fazilatlarni tarbiyalashga juda qadimdan alohida e‘tibor berib kelinayotganligining guvohi bo‘lish mumkin.

Tarbiyaviy mazmunga ega pand-nasihatlarini xalq og‘zaki ijodining ertak, doston, aytishuv, topishmoq kabi janrlarida ko‘plab uchratish mumkin. Pand-nasihat metodi xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan birga ta‘limiy-axloqiy asarlarda ham samarali qo‘llanilgan. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari pand-nasihat uslubida yozilgan asar sanaladi, unda pand-nasihat tarkibida qiyoslash uslubidan ham samarali foydalangan. Asarda yaxshilik bilan yomonlikni, rostlik bilan yolg‘onchilikni, yorug‘lik bilan qorong‘ulikni, samimiylik bilan quvlikni, kamtarlik bilan takabburlikni, bilimlilik bilan johillikni, saxiylik bilan baxillikni o‘zaro qiyoslash asosida ularning mohiyati ochib berilgan.

Kaykovus “Qobusnoma” asarida barkamol inson (shaxs) tarbiyasi haqidagi qarashlarni bayon etar ekan, ayniqsa, jismoniy tarbiyani tashkil etish masalasiga katta e‘tibor beradi. Buni asarning “Shikorga chiqmoq zikrida”, “Chavgon o‘ynamoq zikrida”, “Sipohsolarlik shartlari va odatlari zikrida” kabi boblarida ko‘rish mumkin.

Munozara usulida mujbot (sabab) va nomunosabot, mumkinot va nomumkinot bo‘lsa, ayb ermasdur. Oxirgi maqsadni aniq ma‘lum qilg‘il va so‘zni ziynat bila deg‘il. Bag‘oyat qisqa va bag‘oyat uzun so‘z aytmag‘il, bema‘ni so‘z demag‘il”.

Mazkur misoldan ko‘rinib turibdiki, ilm olishda munozaradan samarali foydalanish, bu jarayonda shaxsiy fikrni bayon etish fikrlar xilma-xilligini yuzaga keltiradi. Shuningdek, munozara chog‘ida shaxsda faraz, isbot, yakun, bahs yurita olish ko‘nikmalari shakllanadi. Sharqning buyuk siymolaridan Muslihiddin Sa‘diy ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida fikr yuritir ekan, u ham boshqa mutafakkirlar kabi ilmda munozara uslubini qo‘llashni tavsiya etadi. Lekin munozarani tashkil etish muayyan qoidalarga asoslanishi, unga amal qilinishi zarur. Xususan, bilimdon va nodonlar bilan bahslashishda doimo meyorini bilish zarur: “Johil bilan bahslashgan olim – izzat, umid qilmay qo‘ya qolsin. Basharti bellashuvda johil olimdan ustun chiqsa, ajablanarlik yeri yo‘qdir, chunki, hamisha tosh gavharni sindiradi”.

Ulug‘ mutafakkir Alisher Navoiy tarbiyada namuna metodini ma‘qullagan. Bu borada tarbiyachi va ota-ona namunasi birinchi o‘ringa qo‘yilgan bo‘lsa-da, tarbiyada jismoniy jazoni qoralagan. Bolaga xushmuomalalik bilan munosabatda bo‘lish, lekin qattiqqo‘llikda ham, xushmuomalalikda ham meyor bo‘lishini alohida ta‘kidlagan.

Mazkur she‘r mazmun jihatdan pedagogik xususiyatga ega. Unda shoira yoshlarni ilm olish, vatanni sevish, odobli va mehnatsevar bo‘lish, ijod qilish, ona tilida foydali so‘zlarni so‘zlashga da‘vat etadi. Asarning eng muhim jihati bolaning tezroq va puxtaroq bilim olishi uchun har bir harfni pand-nasihatga boy misralar orqali qiziqib o‘zlashtirishiga yordam beradi. O‘quvchi ushbu asar orqali bir tomondan badiiy zavq olib, estetik didi o‘ssa, ikkinchi tomondan zehni o‘tkirlashadi. She‘rni yodlash

barobarida harflarni ham puxta o'zlashtirib oladi. Jadidizm vakillaridan bo'lgan Abdulla Avloniyning "Birinch muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy Guliston yohud axloq", "Maktabi guliston" singari darsliklari bir necha bor bosilib chiqdi hamda bu darsliklar o'sha davrda ochilgan Turkistonning ko'plab maktablari uchun muhim qo'llanma bo'ldi.

Alloma o'z davrining dolzarb muammolarini inobatga olgan holda "Turkiy guliston yohud axloq" asarida barkamol insonni tarbiyalashda "Badan tarbiyasi", "Fikr tarbiyasi", "Axloq tarbiyasi"ga jiddiy e'tibor qaratdi, barkamol inson egallashi lozim bo'lgan fazilatlar tizimini yaratadi. Abdurauf Fitrat esa badan tarbiyasida bolani go'dakligidan boshlab ovqatlanishi, uyqu, poklik, harakatning farzandning kamolga yetishidagi ahamiyati haqida fikr yuritadi. Fitrat oila tarbiyasini samarali tashkil etishda quyidagi shartlarga amal qilish zarur deb hisoblaydi:

- 1) farzandlarning badan va fikriy tarbiyasida sustkashlik qilmaslik;
- 2) ota-ona farzandlariga o'z nuqsonlarini bildirmasliklari;
- 3) bolalarga ibratli kishilar haqida hikoyalar so'zlab berish;
- 4) bolalarning o'z iroda va aqliga qarab harakat qilishga erkinlik berish.

Demak, Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaviy qarashlaridan maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlashlarini o'stirishda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib ulardan bugungi kun talablari darajasida foydalanish nihoyatda muhim sanaladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon o'qituvchi, oila va ta'lim muhitining hamkorligi asosida amalga oshiriladi hamda o'quvchilarning intellektual va shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
5. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva.